

Bevezetés

A mára kultikussá vált épületről kevés hiteles történelmi adattal rendelkezünk az elmúlt időszakig. Az épület és annak történetének leírását mindössze pár mondatban össze lehetett foglalni. A helytörténeti és néprajzos kutatókat, újságírókat talán azért sem érdekelte az épület, mert az a 20. században elsősorban falusi kocsmaként működött, és ilyenformán nem állt a figyelem középpontjában. Azonban az utóbbi évek kutatásai számos új információval szolgáltak, és bízunk benne, hogy kitarató kutatással tovább gazdagíthatjuk tudásunkat az épületről. Így a jelen rövid írásban, a jelenleg rendelkezésre álló információk alapján egy 18–19. századi uradalmi fogadót és kocsmát szeretnénk bemutatni, amely köré a 20. században legendákat szöttek, és ezáltal vált híressé, és lett belőle „betyárcsárda”.

Az épület építése

Sárd település az 1700-as évek közepe óta a Somssich család tulajdona volt, Somssich Antal 1741-ben kapja adományul az uralkodótól a Somogy megyei falut. 1755–1758 között épült fel a Szentháromság tiszteletére szentelt templom. A kastély építésének kezdete bizonytalan, de valószínű, hogy ez is ekkoriban épült. Bár ekkor még nem kastély volt, hanem átmenet egy nagyobb családi ház és egy kastély között, amolyan kúria. 1757-ben a település mezővárosi rangot kapott, így évente négy alkalommal országos vásárokat tartottak. A vásártartások helye ekkor még a település központjában volt, a mai csárdától keleti irányban (az 1861-es telekkönyvi térképen Vásárállás néven szerepel). A Vásárállás mellett egy időszakos tó is volt, amit Kiki-ri-tónak hívtak. Később a vásárok helye átkerült a település déli részére, a mai Árpád utca végére. Mivel rendszeresen tartottak vásárokat, sok lehetett az átutazó, és a család is fogadott vendégeket, így szükség lehetett egy olyan épületre, ahol esetleg megszállhattak az emberek, és lehetőség volt enni-inni. A több helyen is olvasható 1752-es és 1754-es évszám – mint építési idő – nem tudjuk, hogy honnan származik, hiszen nem találtunk olyan eredeti forrást vagy olyan megbízható szakirodalmi adatot, ami ezt említené, de nem elképzelhetetlen, hogy valamelyik a valós építési időpontot jelöli.

1757-ben a források már említik Bellikovics János vendéglóst, akinek családját is felsorolják, valamint velük együtt Rubint István szakácsot. Egy 1766-ra keltezett sárdi úriszéki iratban a lakosok arról panaszkodnak, hogy Somssich úr elődjével szemben egész évben méri a kocsmában saját jó minőségű borát, így a lakosok saját borukat nem tudják eladni. Véleményem szerint az épület eredetileg vendégfogadónak és kocsmának épülhetett, valamikor az 1750-es években.

Vendégfogadó és kocsmá

Amennyiben az épület fogadóként is működött, tartozhatott hozzá istálló, szekérállás vagy kocsiállás is. Ezekre nincs adatunk, mindössze annyit tudunk, hogy a 20. század közepén az épülettől nyugatra még állt egy nyolc téglapilléren álló pajta. A kocsmákat és a vendégfogadókat egyaránt forgalmas helyek – piacok, vásárok, utak, kastélyok, uradalmi központok – mellé építették.

A kocsmában a kocsmajog alapján a földesúr mérette ki a borát, valamint itt tartották a borának egy részét is. Később a kevésbé jövedelmező kocsmákat bérlőknek adták ki. Továbbá lehetőség lehetett megszállni is. Ilyen kocsmatartással is felruházott fogadók ismertek voltak a korszakban. A most használatos „csárda” funkciót nehezen tudjuk elképzelni. Ugyanis a csárdákat szinte mindig településektől távolabb, két település között építették fel. A betyárok elsősorban ezeket az eldugottabb, településektől távolabb eső helyeket szerették, ahol bátran lehetett mulatozni, és szükség esetén el tudtak bújni üldözőik elől. Ennek a Sárdon álló fogadó nem felelt meg teljesen. Ugyanis az a falu központja mellett foglalt helyet, utcákkal, házakkal körbevéve, tőle 50–100 méterre helyezkedett el a kastély és a templom is.

A csárda és a legendák

A betyárok virágkora a 19. század második felére tehető. Gönczi Ferenc somogyi betyárvilágról szóló könyvében nem találunk utalást sárdi csárdára (1810-ben és 1863-ban írták össze őket). A közeli (4 km) Nyirespusztán viszont volt csárda. Ezt emlegették „Alsónyiresi Betyárcsárda” néven is. További közeli csárdák voltak: Lóki csárda (Lókpusztá mellett, ma Pálmajor közelében), Földhidi csárda (Somogysárd és Nagybajom között), Sörnyepusztai csárda. Természetesen nem zárható ki, hogy betyárok Sárdon is megfordultak, de hosszan tartó tartózkodásuk nem valószínű.

A legenda szerint a Betyár csárdát alagút kötötte össze a 1,5 kilométer távolságra lévő Korotna várának romjaival (a népnyelv csak Törökvárnak hívja). Korotna vára egy középkori vár volt, mellette Korotna településsel. A 16. században a jelentősebb várak közé tartozott, azonban ez is török uralom alá került, de a 17. századtól kezdve már nem volt akkora jelentősége. A várban úgy tudjuk, hogy volt pince is. Mivel a településen és a csárdában is volt több pince, ez lehetett az alapja annak a legendának, hogy itt egy alagút(rendszer) van, és azon menekültek a betyárok. Ha tényleg így lett volna, akkor egy kb. 1,5 kilométer hosszú alagutat kellett volna ásni, és többek között egy patak alatt is át kellett fúrni. Ez a művelet nehezen lett volna kivitelezhető abban a korban. Mindezt úgy, hogy körben csakis Somssich-birtokok voltak, a Somssich-urások pedig jó viszonyt ápoltak a jobbágyaikkal. Ráadásul egy erdőben, nyílt területen jobban el tudott menekülni a betyár, egy alagútba pedig akár be is lehetett szorítani vagy az beomlással is fenyegethetett. Emellett Korotna

vára használata és a betyárok kora között legalább 200 év telt el. Azonban tény, hogy az épület kocsmá részéből egy csigalépcső vezetett le a pincébe, a pincének pedig van egy ajtaja, ami az utcára nyílik, amit akár menekülésre is lehetett használni. A faluban lévő többi pince vagy „alagút” esetleges felderítése még a jövő feladatai közé tartozik.

A somogysárdi Betyár csárdával kapcsolatosan az egyik elterjedt legendában – ami szinte az összes 1960–70-es évekbeli újságcikkben megjelenik – az az, hogy Juhász András 1863-ban a közeli Sörnyén megtámadta Somssich Miklóst (többször tévesen Antalt írják), majd a sárdi csárdában mulatott, és innen menekült el a pincébe vezető csigalépcsőn.

Az igazság azonban az, hogy a Somssich Miklóst megtámadó 4 tagú banda vezére Illés Pál volt, akik a rablótámadás előtt a sörnye – említik szövécinek is – csárdában mulattak, majd a támadás után Sárdon keresztül Jákó felé menekültek, azonban csak később sikerült őket elfogni. Juhász András és bandája szintén az 1860-as években volt aktív, és igaz, hogy a szomszédos Alsónyíres (ma Mezőcsokonyához tartozik) és Nagybjom környékét kedvelte, és ezáltal akár Sárdon is járhatott. Az alsónyíresi csárdában bizonyosan többször megfordult, és össze is csapott a pandúrokkal.

Vendéglősök és kocsmárosok

Az 1700-as évekből csak a már korábban említett Bellikovics Jánost ismerjük a vendéglősök közül. 1800-ban vendégfogadót említenek Sárdon, és biztosak lehetünk benne, hogy erről az épületről van szó. Azonban a 19. századból egyre több kocsmáros neve tűnik fel: Neklesztin Miklós, Reiszli József. 1892-ben két kocsmárost (régies írásmóddal: korcsmáros) is említenek Sárdon Bognár János és Grosz Károly (szatócs is volt) személyében, valamint Fischer Sámuel, mint vendéglőst és szállodást. Így feltehetően utóbbi vezethette a Betyár csárdát. Ám ebből az adatból világosan látszik, hogy Sárdon ekkoriban már több kocsmá is működött, nem csak az urasági.

1901-ben és 1904-ben Krumpach Ferenc a kocsmáros a településen, míg 1911-ben Berta József. 1924-ben szintén említik Bertát és Vancsura Jánost. A 20. század eleji képeslapokon szereplő Betyár csárda mellett egyik alkalommal Steinhardt – valószínűleg tévesen írták Steinchard-nak – Géza vendéglője, másik alkalommal Horváth Lajos vendéglője szerepel feliratként. 1932-ben Horváth László, Berta Józsefné, Horváth József, Vancsura János szerepel kocsmárosként Somogysárdon, míg 1937-ben Puchmann Sándor, Horváth József, Vancsura János és özv. Berta Józsefné nevét jegyezték fel. Nyilvánvalóan a fentebb felsorolt személyek nem mind a Betyár csárdát vezették.

Az épület 20. századi története

Az épület egészen az 1930-as évekig a Somssich család tulajdonában volt, ám azt – főleg a 20. század elejétől – egyre többször bérbe adták. A kocsmát 1941-ben végleg eladták, és a telekkönyvi bejegyzések szerint Puchmann Sándor és felesége, Ernyes Róza tulajdona lett. Ekkortól Puchmann kocsmának hívták a helyet. Az épületet valószínűleg Ernyes József – Puchmann Sándorné Ernyes Róza édesapja – vásárolta meg 11 ezer pengőért, ami akkoriban még jelentős vagyonnak számított. A kocsmát Puchmann Sándor vezette egészen az 1960-as évek végéig (1974-ben halt meg). Ekkoriban részben lakóépületként is funkcionált, legalább két különálló lakrész alakítottak ki benne. Az épületben nem csak italt mértek, hanem tartottak benne tánciskolát, színi előadást és filmvetítést is. 1950-től a helyi földművesszövetkezet üzemeltette, és 1959-ben merült fel az ötlet, hogy a földművesszövetkezet régi kocsmájából betyárcsárdát hoznának létre, és egy 1959-es Somogyi Néplap számból ki is derül az igazság: „A betyárvilág stílusában újjáalakított híres somogysárdi betyárcsárdát július 26-án nyitja meg a földművesszövetkezet.” Ez az első olyan évszám tehát, amikor „betyárcsárdaként” említik a helyet.

1969-ben a Mezőcsokonya és Vidéke Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet lett a tulajdonos. 1970-től kezdve a korábbi kocsmá funkció mellett melegkonyhás étterem és cukrászda is helyet kapott az épületben. Az épület 1979 óta szerepel a műemléki nyilvántartásban, mint egykori betyárcsárda, műemlék jellegű épület. 1980-ban az egyesülés után a Kaposvár és Vidéke ÁFÉSZ-hez került, és szintén ebben az évben egy nagyobb felújításon esett át az épület, amit augusztus 20-án adtak át. A dátum nem véletlen, hiszen nemzeti ünnepünk alkalmából Somogysárdon rendszeresen nagy lovasversenyeket tartottak a helyi ménesben. Az 1980-as években egyre többször bérbe adta az ÁFÉSZ a vendéglátóegységet, így üzemeltette például Nitt László és Tardi Imre is. Az épület egészen az 1990-es évek végéig működött, azonban onnantól kezdve egészen 2016-ig folyamatosan romlott az állapota.

Somogysárd Község Önkormányzatának tulajdonába 2010-ben került az épület, majd 2016-ban megkezdődött a műemléki felmérés Balázs Péter építész vezetésével. Ezzel egy időben kezdtük mi is a kutatásainkat, amelyben nagy segítségünkre voltak a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának munkatársai, illetve helyi adatközlők és lelkes lokálpatrióták, akik közül most két személyt szeretnék kiemelni: Dr. Csák Jánosné Puchmann Róza (Puchmann Sándor lánya) és Pálmai Józsefné. Az épület felújítása – egy Európai Unió – pályázatnak is köszönhetően 2019-ben fejeződött be.

Az épület kutatása

Az építészeti felmérés és a falkutatás során számos vizsgálatot elvégeztek. Az egyik legfontosabb megállapítás az volt, hogy az észak-déli tájolású épületet a 19. században egyszer jelentősen felújították, és a hátsó részén hozzá toldottak egy épületrészt (ez lett a söntés). Szintén a falkutatás során derült ki, hogy az étterem részen talán eredeti, festett, virágmintás sordísz rejtőzik a több réteg festés alatt, ami akár 18. századi is lehet, tehát az építéssel egyidős. Ez volt a fogadó legdíszesebb helyisége, ugyanis a többiben többnyire egyszerű festéseket lehetett találni. Kívülről az épület eredetileg is meszelt, fehér színű volt, majd később sárga színű festést is kapott, jelenleg visszakapta eredeti fehér festését. A nyeregtető állószékes fedélszékének anyaga tölgy és fenyő volt, ami érdekes, hogy mind másodlagos felhasználású, tehát a teljes eredeti tetőt lecserélték valamikor, talán a 19. századi nagyobb felújítás és átépítés során. A tető faanyagának állapota annyira rossz volt, hogy azt 2017–2018-ban teljes mértékben ki kellett cserélni. Az épületet egy a környezetéből pár méterre kiemelkedő kis dombra építették. Az épület padlószintje a felső terepszinthez igazodik, így a déli és keleti oldalon jelentős szintkülönbség van, amit téglalapfalakkal tagoltak, így kisebb-nagyobb teraszok jöttek létre. Az épület nyugati oldalán három kosárvél rendelkező tornác található, amely a 20. század nagyobb részében be volt építve, azonban a mostani felújítás során kibontották. Az épülettől nyugatra nyolc pilléren álló pajta volt, kelet-nyugat irányú tetőgerinccel. A dongaboltozatos pince nagysága 8,5×17,6 méter, belmagassága 3,7 méter. Abban az elmúlt évtizedek során többször feljött a talajvíz, jelenleg is 15–20 cm víz borítja. Az előtérbe egy keményfa lépcsőn lehet lejutni, ami aszimmetrikus, egykoron hordókat is lehetett rajta gurítani. Az épület belsejének eredeti helyiségkiosztását nem ismerjük, de talán eredetileg is lehetett egy kocsma rész, egy vendéglő rész, talán egy vendégszoba, raktár, valamint a kezdetektől itt lakhatott a mindenkori fogadós/kocsmáros a családjával.

Összegzés

A cikket olvasva egy letűnt világ elevenedik meg a szemünk előtt, a fogadó a fehérre meszelt falaival, az előtte álló lovaskocsikkal, a tornácon pipázó férfiakkal, vagy éppen a sárdi vásárra érkező emberekkel. Bár az általunk megrajzolt képből már nem igazán jelennek meg betyárok, de azért a 19. században kialakult, és a sárdi kocsmához is hozzátapadt betyárromantika már elválaszthatatlan az épülettől, és az egyszerűség kedvéért mi is a Betyár csárda elnevezést használjuk, holott egyik sem fedti a valóságot, ahogy azt a fentiekben már bemutattuk.

Azonban nem csak a somogysárdi emberek lehetnek büszkék erre a felújított épületre, hanem a Somogy megyei polgárok is, hiszen nem sok olyan fogadó/kocsmá lehet a megyében, ami több mint 260 éve nagyjából eredeti állapotában megtekinthető. Ezek a helyek nem csak egyszerűen fogadók vagy kocsmák voltak, hanem

közösségi terek is. Összegyűltek itt az idősebbek és a fiatalabbak is, beszélgettek, szórakoztak, különböző rendezvényeket tartottak. Bár jelenleg a hely vendéglátó egységként nem üzemel – a lehetőség adott lenne –, azonban közösségi térként megnyitása óta továbbra is várja a kikapcsolódni vágyókat, vagy éppen azokat, akik nosztalgiaízni szeretnének, és szerencsére egyikből sincs hiány.

Irodalom

BALÁZS Péter (összeállította) (2016), „*Betyár-csárda*”, építéstörténeti tudományos dokumentáció, Pécs.
GÖNCZI Ferenc (1944), *A somogyi betyárvilág*, Kaposvár.

KAPOSI Zoltán (1999), *A Somssich familia az 1848-as forradalom időszakában* In *Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*, szerk. HUDI József-TÓTH G. Péter, Veszprém, 1999, 197–219.

PUCHMANN (2016), Dr. Csák Jánosné Puchmann Róza visszaemlékezései a 2016. február 4-én tartott helyszíni szemle során, Somogysárd.

VARGA Máté (2020), *A somogysárdi Betyár csárda*, kézirat, Somogysárd.

MOLNÁR-C. Pál: *Tabán* (Fotó: CZIMBAL Gyula)